

Szegedi Tudományegyetem

A DOKTORI ÉRTEKEZÉS TÉZISEI

PÁL-KOVÁCS RAMONA

**AZ EMLÉKEZET FELTÉRKÉPEZÉSE:
MICHEL TREMBLAY ÖNÉLETÍRÁSÁNAK
GEOKRITIKAI OLVASATA**

Témavezető : Gyimesi Tímea

habilitált egyetemi docens

2017.

I. AZ ÉRTEKEZÉS ÖSSZEFOGLALÓJA

1. Az értekezés problémafelvetése

Dolgozatunkban Michel Tremblay önéletírásait szándékozunk görcső alá venni, mégpedig az úgynevezett önéletrajzi triptichonját (*Mozgóképek*¹, *Tizenkét drámai fordulat*², *Angyal bádogszárnyakkal*³), hogy megvizsgáljuk a homoszexualitás és az írás kettős titkának, valamint az önéletírói aktusnak a megjelenési formáit. Kiindulópontul egy hagyományos, strukturalista, műfajközpontú irodalomelméletet veszünk, hogy miután megvizsgáltuk, megállapítsuk annak korlátait, és ezen a kereten túllépve újabb elméleti utakat keressünk. Ebben segítségünkre lesz Bertrand Westphal *geokritikája*⁴, amely az irodalmi szövegek és különböző reális terek kölcsönös egymásrahatásait és az ezekből a kölcsönhatásokból születő újabb tereket vizsgálja. Minthogy a posztmodern önéletírás nem képes önmagát bizonyossággal definiálni a *szimulákrum*⁵ biztos pontoktól megfosztott világában, szükségesnek tűnik visszatérni a téri és földrajzi referencia bizonyosságához.

¹ TREMBLAY, Michel 1990: *Les vues animées*, Montréal, Leméac.

² TREMBLAY, Michel 1992: *Douze coups de théâtre*, Montréal, Leméac.

³ TREMBLAY, Michel 1994: *Un ange cornu avec des ailes de tôle*, Montréal, Leméac.

⁴ Lásd WESTPHAL, Bertrand (dir.) 2000: *La géocritique mode d'emploi*, Limoges, PULIM. és WESTPHAL, Bertrand 2007: *La géocritique : réel, fiction, espace*, Paris, Minuit.

⁵ Lásd BAUDRILLARD, Jean 1981: *Simulacre et simulation*, Paris, Galilée.

2. Módszertani elvek

Elmélkedéseink kiindulópontja Michel Tremblay 1994-es önéletírása, az *Angyal bádogszárnyakkal*, amelyhez társul az 1990-es *Mozgóképek* és az 1992-es *Tizenkét drámai fordulat*, így a vizsgált korpusz alapjául ez a három kötet szolgál. Dolgozatunkban egymás mellett szerepel irodalmi és elméleti szöveg, hogy a különböző nézőpontjaikat egymás mellé helyezve, dialógusba hozzuk őket. Ezt a megközelítést alátámasztja Gilles Deleuze *Proust*⁶ könyvében kifejtett művészetelméleti megközelítése, amelyben a művészi jelek kiemelt szerepet kapnak a megismerésben. Marcel Proust művei alapján a filozófus kijelenti, hogy a „a gondolkodásnál fontosabb az, ami »elgondolkoztat«”⁷. A gépként felfogott műalkotást („Miért gép? Mert az így felfogott műalkotás lényegéhez tartozik, hogy termel, különféle igazságokat termel.”⁸) szembehelyezi a hagyományos filozófiai diskurzussal, amely előre meghatározott jelentésekkel dolgozik, és így csupán meddő beszélgetéssé válik, ennek következtében nem képes az ún. igazság keresésében előrejutni. Ezzel szemben a művészi jelek kibillentik a meglévő teoretikus elmélkedést, mivel gondolkodásra készítetnek. Bennük az ismeretlen jelenik meg, amelyet a másik nézőpontja reprezentál, és így a másik mint megannyi lehetséges világ bontakozik ki belőle.

A irodalmi szövegek tehát reflexióink forrásaként is működnek, és nem csak mint az elméleti szövegekben megjelenő gondolatok illusztrációiként, hogy a gondolkodást kimozdítva vigyék előbbre fejtegetéseinket. Ennek megfelelően, Michel Tremblay önéletírásának elemzése által, reményeink szerint, magáról a műfajról, és annak formai és

⁶ DELEUZE, Gilles 2002: *Proust*, (ford. John Éva), Atlantisz.

⁷ Uo., 35. o.

⁸ Uo., 146. o.

ontológia sajátosságairól is sikerül érdembeli megállapításokat tennünk. Ebben segítségünkre lesz a geokritika heterogén hozzáállása, amely egymás mellé helyezi a különféle nézőpontokat, hogy azokat egy rizomatikus rendszerben összekapcsolódva képzelje el. A dolgozatban vizsgált szempontok egymásba gabalyodva, egymásra többszörösen hatva vesznek részt a folyamatosan mozgó rendszer működtetésében. Ezek az elemek tehát nem egy fás gyökér-szerkezetű, az irodalmi szöveget az elméletnek alárendelő hierarchikus rendszerben helyezkednek el, hanem egy horizontális, rizóma-szerkezetben.

4. Az értekezés felépítése

Az első nagy részben (I. Elméleti keret) a dolgozat elméleti háttérét vázoljuk fel, megvizsgálva egyrészt az irodalom (I. 1. Irodalom és tér), másrészt a gondolkodás (I. 2. A gondolkodás [téri] alakzatai) térbeli struktúráltságát.

Az első alfejezetben (I. 1. 1. A téri fordulat és az irodalomtudományok) felvázoljuk, hogyan hatott az irodalmi szövegolvasásra és szövegértésre a társadalomtudományokban és az irodalomtudományban bekövetkezett téri fordulat. Az irodalom és valóság kapcsolatát érdemes több szempontból is vizsgálni, mivel az irodalmi szövegek referenciális olvasata műfajról műfajra változik, ezekhez pedig a Bertrand Westphal jelezte geokritikai vizsgálódások szolgálnak alapul. A geokritika tehát lehetővé teszi egy olyan módszertan létrehozását, amely az irodalomtudományokból kiindulva beemeli rendszerébe a valós és fikcionális terek és helyek vizsgálatát. Ez az elmélet különösen gyümölcsözőnek ígérkezik az önéletírás mint faktuális műfaj elemzésekor. Hogy kitégítsuk a westphali geokritika kereteit, Kenneth White és Michel

Collot geopoétikai gondolataiból is kölcsönzünk, ugyanúgy, mint ahogyan a Gilles Deleuze és Félix Guattari fémjelezte geofilozófiából is.

Miután felvázoltuk kutakodásaink téri alapjait, teszünk egy kis kitérőt, és összegezzük az önéletírás műfajelméleti megközelítéseinek főbb irányvonalait (I. 1. 2. Az önéletírás sokszínűsége – elmozdulás az (ön)fikció irányába). Az önéletírás mint műfaj vizsgálata csak egy azon sok nézőpontból, amivel az önéletírás megközelíthető, és egyúttal az elméleti kiindulópontunkat is jelzi, amely reményeink szerint a dolgozat végére kibővül egyéb nézőpontokkal. Ebben a fejezetben megvizsgáljuk Philippe Lejeune *önéletrajzi paktum*-fogalmát, és annak a strukturalista és posztstrukturalista kritikában való visszaköszönését Gérard Genette, Paul de Man és Marie Darrieussecq tükrében, akik mind-mind másképp gondolkodtak ugyanarról a műfajról. Tanúi leszünk egy új műfaj, az *önfikció* megszületésének, amely magát, annak ellenére, hogy a szerző és a narrátor személye egybeesik, fikciónalisan vallja.

Az elméleti keret második részében három téri-gondolati alakzattal ismerkedünk meg (I. 2. A gondolkodás [téri] alakzatai): a *táj*⁹, a *térkép* és a *város* fogalmával.

Először is a *táj* és a *térkép* egymással összefüggő alakzatait vesszük számba (I. 2. 1. A táj és a térkép), amelyek köré saját geokritikai módszertanunkat építjük, hogy a különféle percepciók váltakozásának figyelembe vételével elemezhesük Michel Tremblay önéletírásait. Az írásban megjelenő intim és irodalmi terek megértésében segítségünkre lesz Michel Collot *táj/tájkép* fogalma és a Gilles Deleuze és Félix Guattari geofilozófiájában megjelenő *térkép* fogalom is.

⁹ Tájkép is.

Fontosnak tartjuk ehhez a két fogalomhoz hozzávenni a *város* irodalmi és szemiotikai alakzatát (I. 2. 2. A város), amennyiben az a tremblay-i irodalmi alkotás egyik alappillére. Michel Tremblay önéletrásainak helyszíne Montréal, ez a város, amely egyszerre táplálkozik a szerző gyerekkorából és irodalmi szövegeiből, közvetítője lesz az önéletrajzi alkotásnak. Nem véletlen ugyanis, hogy Tremblay csak azután veselkedik neki emlékei megírásának, miután a *Plateau Mont-Royal krónikái* regényfolyamában létrehozta az írás tereit, egy képzeletbeli Montréal, amelyben eléggé kényelmesen és otthonosan érzi magát ahhoz, hogy megírja saját intim és személyes történeteit. Ez a város nem egy statikus tér, hanem az irodalom és a valós tér kölcsönhatásában létrejött rizomatikus tér.

Ezen elméleti kitekintő után rátérünk az említett szövegek vizsgálatára (II. Michel Tremblay önéletrajzi univerzuma), amely három nagy egységből áll. Először is egy hagyományosabb irodalomtudományi megközelítésben irodalmi és kulturális kontextusba helyezzük a tremblay-i életművet (II. 1. Az önéletrírás felé vezető úton: Michel Tremblay íróvá válása). Ezek után az *írás* (emellett a stílus, és méginkább az irodalmi alkotásban használt *joual*¹⁰) és a *gyónás (vallomás)* tematikus kategóriáinak megjelenési formáit nézzük meg a vizsgált szövegekben (II. 2. Az önéletrajzi triptichon kettős szála: az írás és a szexualitás). Végül pedig a város szerepét, a városi terek és az írás viszonyait vizsgáljuk (II. 3. A város és az én felfedezése), amely túlmutat a szövegek egyszerű strukturalista elemzésén. Ez a szövegelemzős rész egy kartográfiai logikára épül, amennyiben az egyes fejezetek a tremblay-i univerzum egyes szeleteit hivatottak feltérképezni, különféle kritériumok alapján.

¹⁰ A montreáli munkásnegyedben beszélt francia nyelvi változat.

Az első fejezetben (II. 1. Az önéletírás felé vezető úton: Michel Tremblay íróvá válása) röviden összefoglaljuk Tremblay irodalmi munkásságát, és az önéletrajzi írások bennük elfoglalt helyét. Hogy ezt megtegyük, először is kulturális kontextusba helyezzük a tremblay-i életművet, mégpedig a québeci irodalom elhelyezésével a frankofón irodalmak rendszerében (II. 1. 1. Kulturális kontextus). Új fényben világítjuk meg a centrum és a periféria viszonyát, amelyben Franciaország központi szerepe is újraértelmeződik. Láthatjuk a *Sógornők* világszintű sikerén a tremblay-i irodalmi alkotás iránti egyetemes érdeklődést, amely túlmutat a mű regionális sajátosságain. Ezután a „családi *puzzle*”, Tremblay nagy irodalmi szövegösszeségét nézzük meg (II. 1. 2. *A század átszelése* – a nagy családtörténet), amelybe a fikcionális szövegekkel való folytonos interakció következtében belefűződnék az önéletrajzi írások is.

A második fejezet az önéletrajzi triptichon kettős tematikus szálát, az íráshoz és a szexualitáshoz köthető kettős titkot térképezi fel (II. 2. Az önéletrajzi triptichon kettős szála: az írás és a szexualitás). Első körben Tremblay sajátos stílusát, az irodalmi joualt vizsgáljuk meg, azt, ahogyan ez a regionális sajátosság részt vesz az irodalmi alkotásban (II. 2. 1. A joual – a nyelv dadogása). Megfigyelésünk szerint ez a nyelvhasználat megfelel annak a nyelvi dadogásnak, amelyet Deleuze és Guattari az irodalmi alkotás minor nyelvhasználatának a leírására használ. Ezután áttérünk a szexuális vallomás formai megjelenéseire és szerepére az önéletírásban és a vizsgált szövegekben (II. 2. 2. Az elmesélhetetlen és a szexuális vallomás). Michel Foucault szerint ez a gyónásforma túlmutat az önéletrajz műfaji keretein, és behelyezkedik egy komplex tudásrendszerbe¹¹. Hagyományos formájában ugyanis, a *scientia sexualis* egyik alapkategóriájaként, nem képes a

¹¹ FOUCAULT, Michel 1999: *A szexualitás története I. A tudás akarása*, Atlantisz.

szexualitásról valódi igazságokat megállapítani, mivel azt előre meghatározott keretek alapján kell végrehajtani. A fikció kerülőútjain azonban mégis sikerülhet egy ilyen igazsághoz eljutni, amennyiben a vallomást végrehajtó nem az előre kijelölt utat használja.

A harmadik fejezet Montréal városának térbeli jelentőségét tekinti át, amennyiben az a Tremblay-szövegek keretétül szolgál (II. 3. A város és az én felfedezése). A város központi szerepén túl felfejti a terek és helyek percepciójának változásait, amelyek visszatükröződnek az írásban is. De ez a város nem marad meg pusztán keretnek, hiszen benne egyaránt felsejlenek a család személyes és intim terei és az írás terei (II. 3. 1. Michel Tremblay montrealivá válása). A város, esetünkben Montréal, a tremblay-i alkotás médiuma, mint ahogyan a személyes történetek is a film (*Mozgóképek*), a színház (*Tizenkét drámai fordulat*) vagy még az irodalom (*Angyal bádogszárnyakkal*) általt mediatizáltak (II. 3. 2. Mediatizált élettörténet). Ezen médiumok alternatív útvonalakat rajzolnak az önéletírás számára, amelyek segíthetik az önéletírót megszabadulni az írás súlyától.

4. Konklúzió

Mint ahogyan Tremblay is gyekkekkorának Montréalját járja, úgy sétálunk mi is az irodalmi és önéletrajzi szövegekben, és követjük azokat az útvonalakat, amiket kijelölt. Így az a néhány fejezet, amely Tremblay önéletírásainak az elemzésével foglalkozik, nem kíván teljes és kimerítő képet nyújtani a tremblay-i önéletrajzi univerzumról, csupán néhány elemzési útvonalat próbál felvázolni, valamint tematikus térképeket nyújtani az olvasáshoz, amelyek egy távoli olvasás (*distant reading*) eredményeként a mű interpretációjára vállalkoznak, figyelembe tartva a saját intim és

személyes olvasási tapasztalatainkat, amelyeket egy közeli olvasás alkalmával szerzünk.

Dolgozatunkban Bertrand Westphal, Michel Collot, Gilles Deleuze és Félix Guattari elméleti útvonalain keresztül Michel Tremblay önéletrajzi triptichonjának geokritikai olvasatára vállalkoztunk. Ezen elméleti keret segítségével megértettük, hogyan helyeződik az önéletírás egy téri térkép-struktúrába. A séta testi aktusának és annak kongnitív velejárójának, az olvasásnak a megértésével feloldottuk az önéletírás mint műfaj vizsgálatából fakadó korlátokat. Ezen néhány séta és olvasat segítségével feltérképeztük a tremblay-i önéletrajzi univerzumot, amelyet az olvasó a második rész fejezeteiben olvashat.

A táj, a térkép és a város fogalmain keresztül megvizsgáltuk a percepció különféle modulációit. A geokritika paradigmája rávilágított saját olvasásói és írói munkánkra, annak szakadozott, folytonosan meg-megálló narratívájára és térképszerű felépítésére. Egyrészt az író a szövegeiben megrajzolja a figyelem és a percepció sebességváltozásait és távolságokkal való játékát (közeli és távoli olvasás, írás). Másrészt az olvasó is hozzáadja saját útvonalait a szövegekhez, így térképezve fel saját irodalmi tájait és tapasztalatait.

A geokritika heterogenitása a nézőpontok sokféleségében tükröződik. Reményeink szerint sikerült ezt a soknézőpontúságot hasznosítani a szövegek olvasásakor, mégha ez a megközelítés kényelmetlennek is tűnhet a poétikai és narratológiai elméletek egységesítő, homogenizáló megközelítései számára. Mindemellett a geokritika a térképezés aktusa által az irodalom sokszínűségét tolmácsolja, miközben nem feledkezik meg a szövegek és terek olvasásának személyes és intim tapasztalatáról sem.

II. PUBLIKÁCIÓS LISTA

- „Fény, test, hang – a fizikum színháza” in *Híd*, 2009 február, 108-114. o.
- „Le théâtre de l’illusion” in *Acta Romanica Szegediensis*, Tomus XXVII, *Studia Iuvenum*, 2010, 55-64. o.
- „Entre fiction et souvenirs: La dimension autobiographique de *W ou le souvenir d’enfance* de Georges Perec” in *Acta Romanica Szegediensis*, Tomus XXVIII, 2012, 119-129. o.
- „Le joual – bégaiement de la langue” in *L’apport linguistique et culturel français à l’Europe: Du passé aux défis de l’avenir*, Teresa Tomaszkiwicz és Grazyna Vetulani (szerk.), Oficyna Wydawnicza LEKSEM, Łask, 2012, 197-204. o.
- „L’aveu sexuel dans le tryptique autobiographique de Michel Tremblay” in *Reflections on Canada: Canadian Studies in a Global Context / Reflections sur le Canada: Les études canadiennes dans un contexte mondial*, Canadian Studies in Europe / Études Canadiennes en Europe, Vol. 11, 2012, 143-151. o.
- Kritika: Paul Ricœur: *Egészen a halálig. Töredékek* – „Gondolatok életről és halálról, avagy a halál kísértete az élő felett” in *Különbség*, XII. évf. / 1. szám, 2012. május, 215-218. o.
- „»au coin de Cartier et Mont-Royal« : La carte modulée de Michel Tremblay”, *megjelenés alatt*
- „Sur la spatialité de l’écriture : le paysage et la carte”, *megjelenés alatt*

KONFERENCIASZEREPLÉSEK

- „L’aveu sexuel dans le triptyque autobiographique de Michel Tremblay” 2011. november 10-13., Groningen, Hollandia – 20th European Seminar for Graduate Students in Canadian Studies/ 20e Séminaire européen pour les étudiants de troisième cycle en études canadiennes
- „Au seuil d’une révolution sociale et culturelle. Réflexions de Michel Tremblay sur la langue et culture québécoise” 2011. november 21-22., Poznan, Lengyelország – 16e École doctorale francophone des pays de Visegrad: *L’apport linguistique et culturel français à l’Europe : du passé aux défis de l’avenir*
- „Un Québec en devenir, lu à travers ‘la nuit de la poésie’ de 1970” 2013. július 4-6., Trier, Németország – 10th Graduate Student Conference in Canadian Studies/ 10e colloque des chercheur(e)s en études canadiennes: *Understanding Canada/ Concevoir le Canada*
- „Espaces fictifs, espaces réels – promenades dans le Montréal de Michel Tremblay” 2015. október 9-10., Zágráb, Horvátország – 7th Triennial International Conference of the CEACS/7e conférence triennale internationale de l’AECEC: *Beyond the 49th Parallel: Canada and the North – Issues and Challenges/ Au-delà du 49eme parallèle : Le Canada et le Nord – Enjeux et défis*
- „La carte modulée de Michel Tremblay” 2015. december 2-4., Szeged, Magyarország – *Colloque international « Modulation – Deleuze »*
- „Une enfance à Montréal : sur les paysages urbains de Michel Tremblay” 2016. szeptember 15-17., Telč, Csehország – 20e école doctorale francophone: *Espaces : paysages – espaces mentaux – espaces de la ville*
- „Pour une lecture géopoétique de l’autobiographie : promenades dans le Montréal de Michel Tremblay” 2016. október 21-22., Moncton, Új-Brunswick, Kanada – 26e colloque annuel de l’APLAQA: *L’espace dans tous ses états*